

Spirituální gramotnost

Michal Černý

Spirituální gramotnost není a nemá být fixována na konkrétní náboženství nebo denominaci, na specifický způsob náboženských rituálů, ale má širší a univerzálnější charakter. Právě proto má smysl se o její rozvoj snažit například i v oblasti církevního školství, neformálního vzdělávání a dalších oblastech. Cílem není získat moc nad druhým, ale pomoci mu rozvinout i tento rozměr jeho osobnosti.

Když se v odborné literatuře hovoří o spirituální gramotnosti nebo spirituální inteligenci, obvykle se tím míní schopnost člověka reflektovat a pociťovat vděčnost, smysluplnost nebo prožívat současný okamžik, někdy se spojuje s meditací nebo schopností ztišení. Odlišení gramotnosti a inteligence je pak pro vlastní chápání tohoto fenoménu zásadní. Zatímco pojetí inteligence zdůrazňuje určitou vrozenou schopnost vztahovat se k posvátnému, hovoří o tom, že člověk je nevyčísitelně náboženský nebo spirituálně citlivý od přirozenosti, tedy nějakým božským nebo evolučním zásahem, pojetí gramotnosti je podle našeho soudu mnohem zajímavější. Ukazuje, že jde o něco, co si člověk může osvojit, s čím může pracovat.[1]

Pro české prostředí je – vlivem komunistického režimu, ale i politického diskurzu devadesátých let – typické, že je nábožensky nevzdělaná. Tím nechceme obhajovat povinné katecheze nebo hodiny náboženství, ale spíše poukázat na skutečnost, že ve společnosti chybí základní znalosti a zkušenosti spojené s náboženstvím, že tyto fenomény širší společnost uchopuje na základě karikovaných, často ještě komunistickou propagandou formulovaných perspektiv.

Druhým významným českým specifickým, které se ale po první volbě Donalda Trumpa (a částečně i před ní) stalo fenoménem relativně silně popisujícím proměnu okcidentálního světa, je nedůvěra v instituce. České prostředí je silně neinstitucionalizované, akcentuje skepticismus, který zaměňuje za kritické myšlení, a regulaci a kultivaci prostředí společnosti spojuje s cenzurními zásahy nikým nevolených byrokratů. V tomto prostředí dochází k jevu eroze spirituální gramotnosti, takže žijeme ve společnosti spirituálně negramotné. A to natolik, že podstatná část společnosti bude mít pocit, že jde o formu „vysvobození ze jha“ náboženství a náboženských institucí.

Obsah spirituální gramotnosti

Definovat přesný obsah spirituální gramotnosti je nesnadný úkol. Danah Zohar definuje dvanáct principů: sebeuvědomění, spontánnost, být řízen vizí a hodnotami, holismus, soucit, rozmanitost, odvaha k odlišnosti, pokora, ochota ptát se „proč?“, schopnost přerámovat životní situace, pozitivní chápání selhání a smysl pro službu druhým. Tento výčet by bylo možné snadno chápat jako křesťanské hodnoty bez potřeby v nich mít Boha nebo vztah k němu. Specifické na tomto výčtu je toto: výčet ukazuje, že to, co v tomto kontextu můžeme označit jako spirituální gramotnost, je v zásadě určitá forma spirituálního zdraví, soubor dovedností a postojů, které společně vedou k určité životní spokojenosti a odolnosti.[2]

David B. King je spojuje se čtyřmi schopnostmi: kritické promýšlení vlastní existence nebo existence vůbec; tvorba vlastní hodnoty v řádu světa; transcendentální sebeuvědomění a rozšíření stavu vědomí. V tomto pojetí je podstatné, že první bod výrazně koriguje poslední a odlišuje spirituální gramotnost od ezoteriky. Jde tedy o kriticky prožívanou formu duchovního života, pro kterou jsou důležité rozměr určité mystiky a současně schopnost svůj duchovní život promítat do hodnotové struktury, tedy autenticita.[3]

Ken O'Donnell se ve svých osmi kritériích zaměřuje na autenticitu prožívané každodennosti, na to, jak se prakticky spiritualita projevuje v každodenním životě, například v odolnosti vůči nepřízní okolností, v poctivosti, respektu nebo ve schopnosti vidět v druhých spíše dobro než vady.[4]

Všechny tři příklady mají společné to, že pracují s určitým výčtem, který – z povahy zkoumaného fenoménu – nemůže být nikdy úplný. Můžeme si ale povšimnout nejméně tří důležitých struktur. Předně je zde rovina autenticity – duchovní život či spiritualita obecně není oddělena od člověka, jeho hodnot a jednání. Být autentický není nějaký ornament lidskosti, nýbrž podstatný integrativní prvek osobnosti. Nejde o vysokou

→ morální hodnotu (jak někdy tento fenomén chápeme), ale o schopnost být v souladu se sebou samým.

Druhým důležitým rysem, který vidíme u Kinga, je kombinace mystiky a kritického myšlení, což je téma ve středoevropském prostředí snad nejsilněji spojené s osobností Karla Rahnera.[5, 6] Ten na jedné straně zdůrazňuje, že křesťan bude buď mystikem, nebo nebude vůbec. Je nezbytné mít hloubku osobního vztahu s transcendentním, tedy s Bohem. Tato mystická zkušenost je tvořivá a umožňuje formovat člověka jako bytost mající určitou vertikálu bytí. A současně kritické myšlení – tak jak ho systematicky zdůrazňoval papež František – umožňuje rozlišovat a vede k tomu, že člověk zůstává svobodný, že jeho autenticita není autenticitou odtrženou od rozumu a myšlení.

Třetím aspektem spirituální gramotnosti je vztah k druhým – nejde o dovednost nebo kapacitu privátního druhu, ale o schopnost vnímat druhé lidi a vztahovat se k nim (a k životním situacím s nimi prožívaným) specifickým způsobem. Pokud současná filosofie a psychologie budou zdůrazňovat význam pokory a vděčnosti pro spokojenost, pak zde můžeme vidět zřetelný zdroj tohoto přístupu, který bude v mnoha vnějších fenoménech navazovat na doporučení známá z pozitivní psychologie od Martina Seligmana.[7]

Spirituálně negramotná společnost?

V tomto kontextu můžeme již přesněji říci, v čem jsou viditelné fenomény spirituální negramotnosti současné české společnosti, pokud se na ni budeme dívat jako na celek. Předně můžeme říci, že podstatné části obyvatel chybí schopnost kritické reflexe vlastní spirituality, a to jak v osobní, tak v institucionalizované podobě. Projevuje se to jak příklonem k různým formám ezoteriky, které racionální reflexi neumožňují ani nevyžadují, tak ve zcela neadekvátních představách o Bohu, o církvi či spiritualitě. Absence základních informací, ale také kritického myšlení nemůže vést ke vztahu s Bohem, který by byl dospělý, vědomý, svobodný; pokud bude přítomný, bude mít charakter podivné karikatury („to, co si většina lidí představuje pod pojmem bůh, naštěstí neexistuje“).

Druhou rovinou, ve které se spirituálně negramotná společnost pohybuje, je potřeba štěstí. Představa, že musíme být neustále šťastní, je imanentně přítomná ve velké části okcidentálního kulturního okruhu. To ale spirituální gramotnost v žádném ohledu neříká, naopak mluví o vděčnosti, pokoře, schopnosti překonávat překážky, překonávat obtížné situace. Potřeba štěstí je v určitém ohledu v přímém rozporu se všeobecně deklarovanou potřebou budovat odolnou společnost, protože neustálé štěstí není ani psychologicky, ani spirituálně možné, odpovídalo by spíše poruše osobnosti než čemukoli jinému. Rozvoj těchto dovedností, určitých náboženských

ctností, představuje nesmírně sociálně cennou a důležitou komponentu společnosti.

Třetí rovinou je téma rozdělené společnosti. Společnost je rozdělená vždy. Když Masaryk říká, že demokracie je diskuse, znamená to, že musí existovat dvě části argumentující společnosti, určité rozdělení, které vyžaduje dialog. Dialog v unifikovaném názorovém poli není možný, protože je zbytečný. Vést dialog ale znamená ochotu druhému nejen formálně naslouchat, ale především přijmout riziko, že druhý může mít pravdu. Dialog není výměnou informací, ale společným hledáním smyslu a významu, očekává tedy možnost změny. Respekt zde není zdvořilé uznání, že druhý může být jiný nebo mít jiné názory, ale skutečně intenzivní vstup do společného tázání a hledání. Problémem současné společnosti není rozdělení, ale neschopnost podstoupit riziko takového dialogu. I zde nám chybí spirituální gramotnost.

Čtvrtou rovinou, o níž bychom se rádi zmínili, je rovina autenticity. Autenticitu můžeme chápat v kontextu spirituální gramotnosti dvojím způsobem. Jako proces postupného prorůstání duchovního života do praxe, jako rozmazávání hranic mezi *θεωρία* a *πράξις*.

Jde tedy o určitou formu stávání se člověkem v nerozdělenosti, překonávání vlastní fragmentárnosti nikoli tím, že se člověk obrátí do sebe, ale směrem k tomu, co člověka přesahuje. Soulád mezi jednáním a spiritualitou nebude nikdy úplný, ale – jak upozorňoval opakovaně papež František – autenticita se projevuje přiznáním tohoto nesouladu, této neúplnosti, v níž potřebujeme druhé. Autenticita je ale také vlastní sebeuchopení, rovina sebezpřijetí a sebeutváření, tedy pohyb, v němž je Duch a život. Opakem autenticity je pokrytectví (*ὕποκρισις*), tedy hraní role, v níž jsou spiritualita a jednání od sebe odděleny.

Pokud tedy uvažujeme o spirituálně negramotné společnosti, budou se v ní tyto čtyři polohy – nekritičnost, potřeba neustálého a rychlého uspokojení, uzavřenost do sebe (vlastně sebeidealizace) a pokrytectví – projevovat možná nikoli jako charakterové vady, ale právě jako negramotnost, což představuje zajímavou edukační výzvu.

Lze spirituální gramotnosti učit?

Klíčovou otázkou je, zda lze spirituální gramotnosti učit a současně zda je nezbytné ji spojovat s náboženským vzděláváním. Odpověď na druhou část otázky je jednoduchá – spirituální gramotnost nevyžaduje nutně spojení s žádnou institucionalizovanou formou náboženství, stejně jako jiné gramotnosti je sice realizována v sociálním prostředí, ale má primárně privátní charakter, je navázána na konkrétního člověka a jeho znalosti, dovednosti, postoje, zkušenosti.

Na druhou stranu ale platí, že pravděpodobně žádnou náboženskou výchovu – pokud nejde o nějakou intaktní vnější deskripci rituálů a tradic (což je ale předmětem zkoumání sociologie náboženství nebo religionistiky, nikoli náboženské výchovy) – nelze realizovat, aniž by u toho byla rozvíjena spirituální gramotnost, protože v jádru každého náboženského vzdělávání je kriticky reflektovaný autentický spirituální život.

Když Loffeld říká, že dnešnímu člověku Bůh nechybí,[8] může mít (a domnívám se, že v mnoha svých argumentech také má) pravdu, ale současně nelze říci, že by mu nechýběla potřeba spirituality. Jde o důležitou dimenzi zdraví, sociálních vazeb, stanovení si smyslu života. Současnému člověku možná více než kdy jindy spiritualita chybí – protože umožňuje odpovídat na otázky, které jsou v moderním světě pro člověka tíživé a zásadní. Jak vést dobrý život? Co to přesně znamená? Co mi přinese štěstí? Jak se vypořádat s bolestí, selháním, vlastní nedokonalostí? Spirituální gramotnost není odpovědí na tyto otázky, ale určitou mentální výbavou, abecedou, která umožní člověku na tyto otázky hledat odpovědi.

V takto načrtnutém poli se zdá být zřejmá také odpověď na otázku, jak jí učit, alespoň v určitém obecnějším pohledu. Předně je možné říci, že nemusí být vázána na konfesi nebo církevní příslušnost. Hluboká zkušenost z komunistické totality ukazuje, že právě ekumenické perspektivy mohou být v této oblasti mimořádně cenné. Nezbytným předpokladem výuky je přitom respektování její hodnoty – pokud má vést ke kritickému myšlení, musí být vyučována v prostředí, které je kritice otevřené, pokud k lidskosti a respektu, pak v prostředí, které je přijímající a otevřené. Zdá se být nezbytné, aby základem didaktiky byla zkušenost autenticity mezi obsahem vzdělávání a prostředím, ve kterém k němu dochází.

Druhým důležitým prvkem musí být změna obvyklé perspektivy. Řada současných autorů říká, že církev odpovídá na otázky, které si nikdo neklade.[8, 9] To vyžaduje obrácenou perspektivu, aktivitu a zodpovědnost; musí být participativní, musí očekávat a vytvářet prostor a podporu pro aktivitu těch, kdo mají být vzděláváni. Rizikem výuky spirituální gramotnosti jsou „charismatictí lídři“, kteří vytvoří model následovnictví, táhnou studující do svého myšlenkového pole, což přináší krátkodobé výborné výsledky, ale dlouhodobě vede k opaku toho, o čem v této edukaci jde. Vytvořit prostor pro druhé a jejich zkušenost, sdílení, reflexe, diskuse a hodnoty. Příliš charismatická osobnost přirozeně tento prostor potlačuje, může sehrát užitečnou roli, když je třeba se přenést přes krizi, ale ne v pojetí spirituální gramotnosti jako osobnostně-výchovného fenoménu.

Třetím bodem, který bychom rádi připojili, je důraz na vztahy – velká část edukace může (a pravděpodobně bude) mít podobnou charakteristiku jako prosociální osobnostní výchova

nebo jako sebezkušenostní trénink. Spiritualita není oddělená od lidství, ale musí vycházet ze zdravých vztahů (vztah k Bohu není substitucí vztahů k lidem či sobě), z osobnostně integrovaného pojetí sebe sama.[10] To jistě vyžaduje nemalou práci a nejde o úkol na den či týden, ale současně se této oblasti nelze vyhnout. Představuje totiž klíčový předpoklad toho, že spiritualita bude v životě člověka hrát zdravou roli, že nebude jen zakrytím nezvládnutých osobních problémů či zranění.

Téma spirituální gramotnosti v posledních letech nabírá na důležitosti[1, 11, 12] a vnímáme, že její promyšlení není v současném kontextu – českém ani mezinárodním – zatím dostatečné. Představuje přitom důležitý předpoklad pro budování společnosti, která v modernitě neztratí smysl a hodnoty a současně nepodlehne manipulaci, dezinformacím a náboženskému fanatismu. Její rozvoj a konceptualizace jsou jedním z klíčových úkolů, před kterými současná „public theology“ (veřejná teologie) stojí.

Doc. RNDr. Michal Černý, Ph.D., působí na Filozofické fakultě MU, věnuje se mj. informační gramotnosti v širším společenském kontextu.

LITERATURA A POZNÁMKY:

- [1] JIRÁSEK, Ivo. Spiritual literacy: non-religious reconceptualisation for education in a secular environment. *International Journal of Children's Spirituality* [online]. 2023, 28(2), 61–75. Dostupné z: doi:10.1080/1364436X.2023.2166467
- [2] ZOHAR, Danah a I. N. MARSHALL. *SQ: connecting with our spiritual intelligence*. New York: Bloomsbury, 2001.
- [3] KING, David B. a Teresa L. DECICCO. A Viable Model and Self-Report Measure of Spiritual Intelligence. *International Journal of Transpersonal Studies* [online]. 2009, 28(1), 68–85. Dostupné z: doi:10.24972/ijts.2009.28.1.68
- [4] O'DONNELL, Ken. *Endoquality – as Dimensoes Emocionais E Espirituais Do Ser Humano*. B.m.: Casa Da Qualidade, 1997.
- [5] RAHNER, Karl. *Základy křesťanské víry. Uvedení do pojmu křesťanství*. 2. české, upravené vyd. Svitavy: Trinitas Svitavy, 2004.
- [6] RAHNER, Karl. *Slova do mlčení*. 1. české vyd. Svitavy: Trinitas Svitavy, 2004.
- [7] SELIGMAN, M.E.P. *Vzkvétání: nové poznatky o podstatě štěstí a duševní pohody*. Brno: Jan Melvil Publishing, 2014.
- [8] LOFFELD, Jan. *Když Bůh nikomu nechybí: Křesťanství v době náboženské lhostejnosti*. Praha: Portál, 2025.
- [9] HALÍK, Tomáš. *Odpoledne křesťanství: odvaha k proměně*. Praha: Lidové noviny, 2021.
- [10] POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Jako v nebi, tak i na zemi: náčrt trinitární teologie*. 2. vyd. Praha, Kostelní Vydří: Krystal OP, Karmelitánské nakladatelství, 2010.
- [11] HOLMBERG, Åse, Per JENSEN a Arlene VETERE. Spirituality – a forgotten dimension? Developing spiritual literacy in family therapy practice. *Journal of Family Therapy* [online]. 2021, 43(1), 78–95. Dostupné z: doi:10.1111/1467-6427.12298
- [12] TAGGART, Geoff. Spiritual Literacy and Tacit Knowledge. *Journal of Beliefs & Values* [online]. 2002, 23(1), 7–17. Dostupné z: doi:10.1080/13617670220125638